

COMPLEXITATEA DIATEZEI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Claudia LEAH, Assistant Professor PhD,
University of Oradea

Abstract: Starting from a traditional approach to the Romanian voice, the paper aims at bringing into light the new ideas of a modern approach, well adapted to the grammatical structure of the Romanian language. We can not talk about a discrepancy between the two types of approach, they complementing each other naturally and logically. Voice is an old and yet timeless problem, which still gives the possibility to be debated from different points of view.

Keywords: verb, voice, traditional, modern

Lucrarea de față nu reprezintă o detaliere exhaustivă a categoriei gramaticale de diateză a verbului din limba română, ci se dorește a fi o abordare tradițională, dar și modernă a acesteia, pentru a-i reliefa complexitatea.

Verbul este nucleul oricărei comunicări, fiind purtător al predicției (capacitatea de a comunica), structurează propoziția și asigură coeziunea în grupul verbal (GV). Ca parte de vorbire esențială, se distinge de alte parti de vorbire prin mai multe trasaturi:

➤ sub aspect morfologic, verbul are o flexiune sintetică (morfeme de timp, de mod, desinențe de număr și persoană) sau/și analitică specifică [cu afixe mobile (vb aux) morfologice de timp (a fi- timpuri perfecte) de mod, de diateza (a fi)], numită conjugare, care reprezintă schimbarea formei verbului în funcție de categoria gramaticală de: mod, timp, număr, persoană, aspect, diateză.

➤ sub aspect semantic, verbul exprimă acțiuni, evenimente sau stări, procese, având sens procesual, fiind purtător al predicției.

Criteriul semantic, care ia în considerare trăsătura [schimbare] și [agentivitate] împarte verbele în: verbe *de stare* (a dura, a simți, a se teme), *de eveniment* (a se scumpi, a cădea), *de acțiune* (a fugi, a trimite, a citi), iar în funcție de prezența sau absența rolului de agent, dar și în funcție de incompatibilitatea dintre pacient și agent, verbele se impart in: *agentive*: (a gati, a pregati, a citi), *non-agentive*- incompatibile cu agentul (a-i pasa, a i se ura), *ergative* sau *inacuzative* – care așază pe poziția Subiectului rolul semantic de Pacient. (Fructele se strică), *cauzativ-factitive*, care determină o acțiune (M-a făcut să plâng)

➤ Sub aspect semantico-sintactic verbul este nucleul enunțării, îndeplinind funcția de predicat verbal sau de verb copulativ într-un predicat nominal și își atrage anumiți actanți (Complemente), acele componente strans legate de semnatica lui interna, cărora le impune restricții de caz și de

prepoziție, atribuindu-le funcție semantică și sintactică. Formele nepredicative ale verbului pot îndeplini alte funcții sintactice, specifice substantivului sau adjectivului (subiect, atribut, complement).

➤ Verbul are categorii morfologice nespecifice (persoană, număr) și specifice (conjugare, mod, timp, etc), între care se distinge diateza.

Nu putem vorbi despre complexitatea acesteia, înainte de a face câteva precizări generale. Se pare că diateza este categoria gramaticală flexionară supusă multor dezbateri. Termenul de *diateză* provine din fr. diathese - gr. Diathesis și înseamnă *așezare, situare, orientare*.

Această categorie gramaticală a verbului este legată de tranzitivitate, adică de raportul dintre subiect, verb și obiect. Diateza este o categorie care exprimă raportul sintactic dintre subiectul gramatical și obiectul său : subiectul gramatical poate fi diferit de obiect sau identic cu obiectul; subiectul gramatical poate dispune sau nu de un obiect; acțiunea realizată de subiectul gramatical se poate răsfrange direct asupra unui obiect. Prin urmare, diateza este acea categorie gramaticală care arată în ce raport se află acțiunea pe care o exprimă verbul cu autorul acestei acțiuni. Ea are o manifestare mai degrabă sintactică, depășind limitele nivelului morfologic, în condițiile în care exprimarea valorilor de diateză se face cu ajutorul unor cuvinte și nu cu cel al unor sufixe sau desinențe.

Diateza implică întreaga propoziție, nu numai verbul, exprimând relația dintre verb – agent – pacient: dacă scopul comunicației se deplasează de la agent – subiect (diateza activă) spre pacientul – subiect (diateza pasivă), spre acțiunea însăși fără referire la agent și pacient (diateza impersonală), spre agent și pacient (diateza reflexivă), vorbim despre o marcă morfo-sintactică și pragmatică.

În gramatica tradițională, vorbim de 3 termeni ai diatezei: *Activoul* – termenul nemarcat, *Pasivoul* (a fi + participiul variabil pasiv), *Reflexivoul* (marcat prin *se* – morfem de diateza). Prin urmare, avem de-a face cu diateza activă, diateza pasivă și diateza reflexivă.

Diateza activă arată că acțiunea e făcută de subiectul gramatical.

▪ Simona desenează.

Diateza activă nu are o marcă gramaticală proprie, fiind vorba în acest caz de o marcă zero: *desenez, desenezi, desenează*.

Diateza pasivă arată că subiectul gramatical suferă acțiunea făcută de subiectul logic (complementul de agent)

▪ Simona (Subiect gramatical în cazul N1/agent) a desenat (Diateza activă) pădurea (complement direct în Ac1/pacient) .

- Pădurea (Subiect gramatical în cazul N1/pacient) a fost desenată (Diateza pasivă) de (cătore) Simona (Subiect logic, c de agent în cazul Ac3/agent).

Specificul diatezei pasive este că se realizează prin două tipuri de structuri sintagmatice.

- Sintagma cu operatorul auxiliar *a fi* ca morfem specific;
- Sintagma cu pronumele-morfem *se*, care se dezvoltă pornind de la un verb la diateză activă, cu inversarea pozițiilor sintactice de subiect și complement:

- Vânzătorul a vândut repede florile.
- Florile s-au vândut repede de către vânzător.

În acest al doilea exemplu, forma reflexivă a verbului capătă o valoare pasivă, care ne poate conduce la ideea unei diateze reflexiv-pasive.

Diateza pasivă este specifică verbelor tranzitive (cu excepția unor verbe ca: *a avea*, *a dura*, *a putea*, *a ustura*, *a vrea*, care deși sunt tranzitive și au complement direct, nu pot trece la diateza pasivă)

- Eu am o carte.
- *Cartea este avută de mine. (incorect)

Unele verbe tranzitive nu pot avea forme decât de persoana a III-a, atunci când sunt la diateza pasivă, deoarece conținutului lor lexical nu le permite. Este vorba de verbe ca: *a coace*, *a conspecta*, *a produce*, *a secera*, *a semăna*, *a treiera* etc.

Diateza reflexivă arată că acțiunea pleacă de la subiectul gramatical și se întoarce tot la acesta, adică subiectul coincide cu obiectul. Acest lucru se realizează prin intermediul pronumelor reflexive în Ac sau D, forme neaccentuate (forme clitice).

Reflexivului i s-au atribuit mai multe valori:

✓ *Reflexivul obiectiv* – exprimă coincidența dintre subiectul și obiectul acțiunii

- Simona se spala/ se piaptana/ se îmbraca (c dir, Ac1)
- Simona își pregătește de mâncare. (c ind, D1)

✓ *Reflexivul reciproc* – acțiunea e săvârșită de mai mulți autori și răsfrântă asupra fiecăruia

- Simona și Ana se salută/ se ajută (una pe alta/ una pe cealaltă) (c dir, Ac1)
- Paul și Alex își strâng mâna. (c ind, D1)

✓ *Reflexivul pasiv* – grupul verbal cu pronume reflexiv este sinonim cu diateza pasivă

- Regulile se învață.

✓ *Reflexivul dinamic* – exprima participarea intensă a autorului la săvârșirea acțiunii

• Simona se gandeste la vacanță.

✓ *Reflexivul eventiv* – exprimă o modificare în starea subiectului; această trăsătură poate apărea și în construcțiile active:

• Frunzele se ingalbenesc. – R. Eventiv

• Frunzele ingalbenesc.

✓ *Reflexivul impersonal* – când grupul verbal cu pronume reflexiv exprimă o acțiune cu subiect general, nedefinit; apare numai la persoana a III-a, iar propoziția care urmează este subiectivă

• Se zvonește că vom vizita Londra.

✓ *Reflexivul posesiv* - exprimă calitatea subiectului gramatical de agent posesor și este marcată prin pronumele reflexiv în dativ, cu funcție de atribut pronominal: *El își face tema (tema sa)*.

În noua ediție a Gramaticii Academiei, opozițiile pe care le cunoaște diateza sunt numai 2: Activul vs pasiv și Activul vs impersonal .

Diateza activă descrie situația din punctul de vedere al subiectului gramatical: Simona citește o carte.

Diateza pasivă descrie situația din punctul de vedere al obiectului (subiectul gramatical): Cartea e citită de Simona.

Diateza impersonală descrie situația din perspectivă dinamică, procesuală: Zilnic se descoperă ceva nou.

Reflexivul , fiindcă este eterogen din punct de vedere sintactic, nu mai apare ca o valoare a diatezei. Reflexivul pasiv și reflexivul impersonal apar ca realizări ale celorlalte diateze, iar construcțiile cu reflexive obligatorii nu răspund opozițiilor de diateza întrucât forma neaccentuata (cliticul pronominal) este obligatorie în componența verbului (ex. A **se** cai)

Totuși, se vorbește despre faptul că reflexivul *se* este actualizat ca morfem de diateza reflexivă atunci când nu admite dublarea (Eu mă uit în oglindă. Eu mă gândesc la vacanță.) În schimb, în exemple ca: el se spală pe față, el își face temele, pronumele răspunde testului dublării și al substituției prin alt pronume în același caz: El te spală pe tine pe față. El îți face ție temele. (spre deosebire de enunțurile cu reflexiv propriu-zis, unde nu este posibilă nici substituția prin alt pronume, nici dublarea acestora (eu te uit în oglindă. Eu te gandesc pe tine). În prezența testului substituției cu alt pronume se poate considera că, în categoria diatezei apare un alt tip, și anume diateza pronominală , iar verbele care permit substituirea pronumelui reflexiv cu unul personal vor alcătui clasa verbelor pronominale.

Cunosc opoziția activ – pasiv numai verbele tranzitive, cele intransitive fiind incompatibile cu ea. După GALR (GBLR), tiparul pasiv și cel impersonal se deosebesc de tiparul activ mai ales printr-o organizare sintactică, particulară și prin componentul diferit spre care se orientează interesul comunicativ (GALR, vol II *Enunțul*, Construcții pasive și impersonale).

În cadrul tiparului pasiv se disting următoarele tipuri:

- ❖ Pasivul prototipic – marcat cu auxiliarul morfologic de diateza *a fi*
 - Simona este laudată de profesor.
- ❖ Pasivul reflexiv – marcat cu pronumele *se*; acțiune suferită
 - Se spune că va fi o noapte senină.
- ❖ Pasivul lexical (marca zero) – reprezentat de participii și supine provenite de la verbe tranzitive
 - Laudele aduse pentru realizările lui îl bucură.
 - Exemplul lui e vrednic de urmat. (supinul are interpretare pasivă)

În limba română, sensul pasiv poate fi dat altor structuri atipice: (Jianu, 2010)

-prin alte verbe decât operatorul *a fi* (este vorba de unele verbe copulative: *a părea*, *a ajunge*, *a rămâne* etc), la care se adaugă participii cu valoare pasivă: *pare bătut*, *ajunge apreciat*, *rămâne criticat* etc.;

-prin verbul *a fi* (copulativ), la care se adaugă adjective și adverbe, derivate de la participii pasive, cu sufixul *-bil*: *este lădabil/ criticabil/ băubil* etc.;

-prin alte verbe decât *a fi*, (copulative) la care se anexează adjective și adverbe, derivate cu sufixul *-bil*: *rămâne criticabil*.

Dacă verbul (copulativ) din aceste structuri este la un mod personal, avem de-a face cu predicate nominale, iar numele predicativ, prin legătura pe care o menține cu participiul pasiv, poate deveni regent al unui complement de agent:

- *ajung criticat de către colegi*, sunt *criticabil de către colegi*, *rămân criticabil de către colegi*.

Diateza impersonală – care aparține unor construcții cu centru verbal ce dobândește contextual trăsătura impersonală;

- Se călătorește repede cu avionul . / Se pleacă în grup la film – diateza impersonală, spre deosebire de: *Tuna /Fulgera/se întâmplă*, care sunt verbe obligatoriu impersonale și nu intră în cadrul diatezei impersonale.

În GALR, vol II, în capitolul *Construcții reflexive și reciproce*, se discută despre utilizările pronumelui reflexiv, distingându-se:

- Utilizarea sintactică a cliticului reflexiv
- Utilizarea non-sintactică a cliticului reflexiv
 - **Și-a adus aminte de părinți.**
 - **Se gândește la bunici.**

Diateza impersonală este polivalentă, evidențiindu-se: fie acțiunea însăși (La masă nu se vorbește), fie acțiunea și relația ei cu unul dintre participanții la situație (Acest produs se vinde repede. Valoarea se cunoaște după muncă)

Dincolo de aceste opinii tradiționale sau moderne privind categoria gramaticală a verbului de diateză, considerăm importantă măcar menționarea unei alte structuri, care ar putea constitui o nouă realizare a diatezei sau, cel puțin o subcategorie a diatezei pasive. Este vorba despre rolul cauzal pe care îl poate avea subiectul atunci când determină (cauzează) complementul direct să sufere o acțiune savârșită de complementul de agent. Propoziții ca: Merg la pantofar să-mi repar cizmele. Merg la coafor să-mi tai părul. sunt improprii. Ar însemna că verbele sunt la diateză activă, iar subiectul gramatical face acțiunea suferită de complementul direct. În realitate, subiectul (eu) este cauza pentru care complementul direct (cizmele/părul) să sufere acțiunea complementului de agent (de către pantofar/de către coafeză)

- Merg la pantofar să am cizmele reparate (de el)
- Merg la coafor să am părul coafat (de coafeză)

Asemenea structuri cauzative pot fi motiv de dezbatere și de stabilire a categoriei din care fac parte.

În concluzie, vorbind despre diatezele verbului în limba română, atât din perspectivă tradițională, cât și din cea modernă, se remarcă foarte clar importanța și complexitatea acestei categorii gramaticale, care încă mai permite dezbateri, opinii și argumente pertinente.

Bibliografie selectivă:

Avram M. *Gramatica pentru toți*.-B., 1997

Constantinescu - Dobridor Gh. *Morfologia limbii române*.-București,1996

Dimitriu C. *Tratat de gramatică a limbii române*.- Iași, 2002

Gramatica limbii române, vol. I., Cuvantul .- București, 2005

Gramatica limbii române, vol. II, Enunțul .- București, 2005

Gramatica limbii române. Vol. I-II. București, 1963

Iordan I., Robu Vl. *Limba romană contemporană*.- București,1978

Irimia D. *Morfosintaxa verbului românesc* .- Iași,1997

Irimia, D., *Gramatica limbii române*, Editia a-II-a, Editura Polirom, Iasi, 2004

Jianu, Maria-Magdalena. *Observații asupra diatezelor verbale în Analele Universității "Constantin Brâncuși" din Târgu Jiu, Seria Litere și Științe Sociale, Nr. 2/2010*

Pană, Dindelegan, G., *Elemente de gramatică. Dificultăți, controverse, noi interpretări*, Editura Humanitas Educational, Bucuresti, 2003

Popescu Ș. *Gramatica practică a limbii române*.-București, 1995